

FILOZOFIJA IZNOVA KAO ZNANOST

Srećko Kovač

Institut za filozofiju, Zagreb

Podsjećajući¹ na neke više-manje poznate zasade i rezultate htio bih, s jedne strane, osvijestiti činjenicu jakoga kontinuiteta shvaćanja filozofije kao znanosti u tradiciji filozofije i, ujedno, uputiti na uvjete, stvorene upravo pri koncu ovoga tisućljeća (ono, naravno, traje i čitavu 2000. god.), koji na nov način tu tradiciju osnažuju. Razvoj je moderne logike koncem tisućljeća otvorio nove mogućnosti za egzaktnost u filozofiji. Ocrtat ćemo kakove to posljedice može imati na shvaćanja u ontologiji (dijelu filozofije koji se često smatra njezinom jezgrom, barem jezgrom teorijske filozofije). Pritom ću se poslužiti nekim karakterističnim primjerima iz filozofije u posljednjih 120-ak godina.

I.

Podsjetimo, najprije, na neke važne dionice iz tradicije filozofije koje se tiču pitanja ukoliko je i kakva je to znanost filozofija.

Postanak kako grčke filozofije tako i grčke znanosti općenito obično se vezuje uz *Thalesa* (7.-6. st. pr. Kr.). Dokaz da je obodni kut nad promjerom kružnice pravi, iako u znatnoj mjeri intuitivan, začetak je logike i matematike, a teorija o vodi kao osnovnoj sastavnici prirode začetak je fizike.

¹ Ovaj je članak djelomice prerađen tekst referata održanoga u Zagrebu 27. studenoga 1999. na simpoziju Hrvatskoga filozofskoga društva *Filozofija na kraju tisućljeća*.

Za Platona, u *Gozbi*, upravo se preko znanostî uspinjemo do najvišega cilja, ljepote o sebi - to je put koji vodi od tjelesne i duševne ljepote preko ljepote znanostî (*epistemôn kalos*, 210 C). Ljubav prema znanostima, koju Platon nazivlje filozofijom (210 D), vodi napokon “jednoj znanosti” ljepote o sebi (210 D-E). Prema dijalogu *Sofist* i sama je dijalektika znanost - *dialektike episteme* (253 D), a to je znanost pripadna filozofu (253 C, E).²

Aristotel je, kako je poznato, filozofiju razdijelio na teorijsku, praktičnu i pojetičku. Teorijska filozofija pak obuhvaća tri teorijske znanosti (*Met* E1 1026a22): znanost o jesućem kao takovu (*Met* Γ 1, 1003a21-22), fizičku filozofiju, tj. fizičku znanost (*fysike episteme*, *Met* E1 1025b19) - to je fizika tadašnjega a i kasnijih doba (a ne samo neka izdvojena “filozofijska” fizika), i matematiku. I mudrost je znanost - znanost o prvim načelima i uzrocima (*Met* A1 982 a 2).³

Za Platona i Aristotela filozofija je gotovo izjednačena sa znanošću. No pritom samo one znanosti koje dopiru do prvih načela ili uzroka, čine filozofiju u njezinu osobitom, najužem smislu - dijalektika u Platona, “metafizika” (kako ju tradicionalno zovemo) u Aristotela.

Spomenimo da, u *Tome Aquinskoga*, osim filozofijskih znanosti (koje razumije slijedeći Aristotela) ima još jedna, nadređena znanost, objavljena teologija (*sacra doctrina*) (*S.th.* I, q. 1, art. 1-8).

Napuštanje aristotelovske fizike i matematiziranje fizike u novome vijeku povuklo je za sobom, s jedne strane, matematizaciju filozofije, a s druge

² Usp. i Glaukonovo *episteme tou dialegesthai*, *Res publ.* 511 C).

³ Ustvari, mudrost ujedinjuje *nous* i *episteme* (hosper kefalen ehousa episteme kai timiôtâtôn, prema *Eth. Nic.*, 1141a18-19).

strane, izdvajanje matematiziranih disciplina iz filozofije. Pri čem nije više riječ o staroj, geometrijskoj matematici, nego o novoj, algebriziranoj, koja počinje s modernom algebrom (Vičte) i analitičkom geometrijom (Descartes i Fermat). Matematizaciju filozofije dobro predstavljaju, primjerice, *Descartes*, *Spinoza*, *Leibniz*, a osobito *Newton* - Newtonova fizika u ono je doba zapravo filozofija (usp. naslov njegova glavnoga djela *Philosophiae naturalis principia mathematica*).

I za *Kanta* filozofija teži tomu da postane znanost (sustav), da krene “sigurnim hodom znanosti” (B VII i dalje), i to je cilj kojemu služi prethodni, “kritički” posao. Čak i filozofiju u “svjetovnome” smislu Kant nazivlje “znanošću o odnošenju sve spoznaje na bitne svrhe ljudskoga uma” (B 867). Nadalje, upravo su matematika i matematička fizika Kantu bile metodologijskim uzorom “kopernikanskoga obrata” (usp. *Predgovor* 2. izd. *Kritike čistoga uma*, osobito B XVI), iako je on, s druge strane, oštro istaknuo i specifičnost filozofijskih metodologijskih načela prema matematičcima.⁴

Brz razvoj znanosti u 19. i u 20. stoljeću, koja postaje ne samo neprijeglednom kao cjelina, nego i teško dostupnom po svojoj metodologijskoj “sophisticiranosti”, kao da filozofiju na kraju tisućljeća ostavlja pred dilemom ili da se uključi i poveže sa znanstvenim svijetom kao njegov (osobit) dio ili da se iz njega izdvoji (sve do suprotstavljanja), odustajući od tradicionalne ideje filozofije kao znanosti. U potonjem se slučaju filozofija i znanost javljaju kao dva pola koji, ne ustraju li na svojoj suprotstavljenosti, tek naknadno traže mogućnosti za međusobni dijalog.

II.

Povratak tradiciji filozofije, kao znanosti, i to znanosti u modernome smislu (kako se ona i razvila u novome vijeku), nudi reforma koja je zahvatila samu osnovicu filozofije, njezin elementarni dio i pretpostavku - logiku. Kao što se u 17. st. počinje matematizirati fizika, tako se u 19. st. počinje matematizirati i logika. Naznačimo u nekoliko crta neke od najvažnijih rezultata te reforme, iznesenih u posljednjih 120-ak godina ovoga tisućljeća. Da bismo naglasili općefilozofijski domašaj te reforme logike, izabrat ćemo rezultate važne za samu jezgru teorijske filozofije - za ontologiju, priključujući joj i teoriju istine.⁵

Frege u logiku uvodi formalizirani jezik po uzoru na matematički, upravo na aritmetički, koji treba izraziti samo ono što je važno za logičku dosljednost. Time želi postići najveću sigurnost i provjerljivost dokazivanja. To je ne samo trebalo omogućiti proširenje aritmetičkoga jezika logičkim, sa svrhom da se aritmetika pokaže kao “dalje razvijena logika”⁶ nego je to imalo važnih posljedica i za samu filozofiju. Pojmovi kao što su *istina* i *predmet* postali su dostupni metodologijom moderne matematičke znanosti. Ne samo prirodna filozofija kao u 17. st., nego se filozofija uopće mogla početi konstituirati kao moderna znanost.

⁴ Filozofija je diskurzivna (spoznaja pomoću pojmova), a matematika intuitivna (spoznaja iz konstrukcije pojma). Filozofija opće promatra *in abstracto* (pomoću pojmova), matematika *in concreto* (u pojedinom zoru) (B 762; usp. i B 865).

⁵ Prema Aristotelu iz *Met α*, metafizika je i “znanost istine” (*episteme tes aletheias*).

⁶ G. Frege, *Funktion, Begriff, Bedeutung* (hrsg. v. G. Patzig), Göttingen, 1986, str. 27.

Dok se stara logika, prema Fregeu, odviše vezala uz naravni jezik i njegovu gramatiku te odatle uz pojmove podmeta i priroka⁷, što je, primjerice, predodređivalo tradicionalnu ontologiju s njezinim pojmovima bića (supstancije) i pripadka (akcidenta), Fregeova logika u središte stavlja pojmove funkcije, argumenta i vrijednosti funkcije. Pritom je aritmetički pojam funkcije poopćen tako da nisu samo brojevi argumenti i vrijednosti funkcije, nego to mogu biti predmeti uopće.⁸ Umjesto bića i pripadka, sada su glavni ontologijski pojmovi funkcija i predmet. *Funkcija* je, prema Fregeu, “nepotpuna”, “dopunljiva”, “nezasićena” i tek skupa s argumentom (koji može biti predmet ali i opet neka funkcija⁹) čini potpunu cjelinu. *Predmet* se, kao prvotni pojam, ne može odrediti drukčije nego kao sve ono što nije funkcija, ono čega izraz nema prazno mjesto.¹⁰ Frege je, dosljedno, došao do neobičnog rezultata da su istinito i neistinito također predmeti, jer se izražuju izjavnom rečenicom (čine njezino “značenje”), koja ne sadrži prazno mjesto.¹¹

Russell se nadovezao na Fregea pri čem je logički jezik, ugledajući se na Peana, učinio praktičnijim od Fregeova. Osobito su važna dva njegova doprinosa: teorija određenih opisa i teorija logičkih tipova. Te su teorije

⁷ G. Frege, *Begriffsschrift und andere Aufsätze* (hrsg. v. I. Angelelli), Hildesheim [etc.], 1988., str. XIII.

⁸ I $x^2 = 1$ je sada funkcija, i to s vrijednostima *istinito* i *neistinito* (Frege 1986, 26), a tako i “*x* je osvojio Galiju”, koja ima istinitost kao svoju vrijednost upravo za predmet (Cezar), koji nije broj (isto, 31).

⁹ G. Frege, *Funktion...*, str. 36

¹⁰ Nav. dj., str. 30.

¹¹ Isto. Nadalje, Frege je izveo da treba razlikovati smisao i “značenje”: ‘ 2^4 ’ i ‘ 4×4 ’ imaju isto “značenje” (imenuju isti broj), ali različit smisao (isto, 26-27, osobito “Über Sinn und Bedeutung”, isto, 40-65). U samoj logici pojam se pokazao kao funkcija koje je vrijednost uvijek istinitosna vrijednost (isto, 28), a opseg pojma kao vrijednosni tok te funkcije (isto). Taj je vrijednosni tok, sam po sebi, predmet (isto, 30).

zanimljive i dalekosežne ne samo u logičko-matematičkome nego i u ontologijskome smislu.

Teorija određenih opisa, koja je danas standardni dio logike, omogućuje da se unese više svjetla u ontologijsko pitanje o tome što jest - što je opravdano smatrati bistvom (entity) a što ne. Odgovarajućom logičkom analizom ontologija se može osloboditi mnogih bistava na prihvaćanje kojih nas navodi sam jezični oblik usprkos tomu što to prihvaćanje vodi u nedoumice i protuslovlja.

Npr. rečenica 'Okrugli kvadrat jest okrugao' ostavlja dojam kao da se govori o okruglome kvadratu (kao nekome podmetu), i to da je okrugao. U tom bi se smislu navedena rečenica čak mogla činiti istinitom (Meinong). Međutim ne postoji okrugli kvadrat, pa se postavlja pitanje kako bi onda okrugli kvadrat uopće mogao biti okrugao. Russellova poznata analiza pokazuje kako navedenu rečenicu možemo logički analizirati tako da okrugli kvadrat uopće ne bude podmet navedene rečenice, te da se određeni opis 'okrugli kvadrat'¹² uopće ne pojavi kao samostalan, izdvojiv izraz. Russellovom analizom gornje rečenice dobivamo sljedeću rečenicu: 'Ima jedno i samo jedno bistvo koje je okruglo i kvadrat, i to je bistvo okruglo', a ta je rečenica jednoznačno neistinita.¹³

Određeni opis je raščlanjen i nestao je kao zaseban izraz.

Slično je i s primjerom 'Homer postoji', gdje se čini kao da o nekome imenovanome predmetu, koji je samim time opstojeći, kažemo da postoji. Ustvari, 'Homer' tu nije ime niti gramatički podmet (subjekt), nego određeni opis koji možemo raščlaniti i isključiti kao i u gornjem primjeru. Dobivamo

¹² Ne: 'okrugao kvadrat', jer određeni oblik 'okrugli' rabimo ovdje za određeni član 'the'.

rečenicu ‘Ima jedno i samo jedno bistvo koje se zove Homer’ (po uzoru na Russelov primjer s Romulom¹⁴). Uporabljen je samo “krnji opis”. Puni bi opis osim činjenice da je riječ o bistvu koje se zove Homer, trebao navesti i sve drugo što se pripisuje Homeru (da je spjevao *Ilijadu* i *Odiseju*, *Margita* itd, da je bio slijep i sl.). Tek tako shvaćena, rečenica postaje smislenom te može biti istinita ili neistinita. Na analogan način treba shvatiti i rečenicu “Bog opstoji” jer ni tu ‘Bog’ nije gramatički podmet ili ime.¹⁵

Na sličan se način kao nepotpuni simboli mogu isključiti i imena razredâ (skupova), a razredi ostati samo logičkim fikcijama.¹⁶ To zatim vrijedi i za kardinalne brojeve, koji su definirani kao razredi razredâ.

Općenito, dakle, određeni je opis *nepotpun simbol*, te ima smisao i definira se samo kontekstualno, u *porabi* u rečenici - u izrazu stavka (proposition).¹⁷ Kako je u analizi takva stavaka opis “razbijen i nestaje”,¹⁸ slijedi da logičkim sredstvom isključenja određenoga opisa, iz ontologije možemo isključiti “nestvarna bistva” (“There are no unreal entities”¹⁹) i jasno razdvajati bistva od nebistava.

Slično je i s *neodređenim opisima* (npr. ‘neki čovjek’, ‘svaki čovjek’), gdje ‘sve’, ‘ništa’, ‘nešto’, uzeti izdvojeno, mogu izazivati ontologijske nedoumice. No ni ti potonji izrazi nemaju smisla uzeti izdvojeno²⁰, nego npr. ‘ništa’ treba shvatiti iz rečenica oblika “Ništa nije C”, a takva rečenica znači “x

¹³ B. Russell, *Logic and Knowledge* (ur. R. C. Marsh), London, 1956.

¹⁴ Nav. dj., str. 242-243, usp. i str. 252-253.

¹⁵ Nav. dj., str. 250, 242.

¹⁶ A. N. Whitehead, B. Russell, *Principia mathematica*, I, 2. izd., Cambridge, 1957, str. 76, 30.

¹⁷ B. Russell, *Logic...*, str. 42-43, 253, 246.

¹⁸ Nav. dj., str. 247-248.

¹⁹ Nav. dj., str. 55.

²⁰ Nav. dj., str. 42-43.

je C” je neistinito’ uvijek je istinito’.²¹ ‘Ništa’ nije nikakav podmet; nestalo je rastvorivši se u logički prozirnom obliku. - Russell se time, stvarno, nadovezao na staru ontologijsku temu izrecivosti, odnosno, neizrecivosti nebitka (s početkom u Parmenida i u Platonovu *Sofistu*).

Teorija logičkih tipova. U Russelovu logičko-matematičkome hijerarhijskome sustavu tipova sadržana je i jedna ontologija koja donosi “razdiobu predmetâ na tipove”.²² Teoriju logičkih tipova Russell je razvio da bi riješio problem poročnoga kruga, što ga je smatrao odgovornim za važna, na prvi pogled nerješljiva protuslovlja.²³

Da bi nastanak takovih protuslovlja zapriječio, Russell želi ukinuti načelo poročnoga kruga. Uvodi hijerarhiju tako da stavci i stavačne funkcije ne mogu imati sebe kao argument, nego samo stavke ili stavačne funkcije nižega reda, ili pak pojedinačne predmete (individuals). Stoga možemo reći npr. “ x je čovjek”, gdje x kao vrijedost može imati pojedinačne predmete (kao npr. u stavku “Sokrat je čovjek”). Ali besmisleno je, a ne neistinito, reći “‘ x je čovjek’ je čovjek”, u smislu kao da je sama funkcija “ x je čovjek” čovjek. Takove su rečenice teorijom logičkih tipova isključene.

Hijerarhija logičkih tipova počinje s prvim tipom, a to su pojedinačni predmeti. Daljnju hijerarhiju najjednostavnije je prikazati na “matricama” - stavačnim funkcijama bez vezanih varijabla, jer iz njih vezanjem varijabla

²¹ Nav. dj., str. 42.

²² Whitehead, Russell, *Principia...*, str. 161.

²³ Poročni krug nastaje zbog pretpostavke nelegitimnoga totaliteta, tj. pretpostavke da neka skupina predmeta uključuje i predmete definirane samom tom skupinom. Npr. po načelu poročnoga kruga, kad kažemo “svi su iskazi istiniti ili neistiniti”, slijedilo bi da je i sam taj iskaz istinit ili neistinit. U tome je sadržan neki samoodnos (self-reference), tj. iskaz govori i o samome sebi. (*Principia...*, 37-38, 61-62). Takav samoodnos u nekim uvjetima vodi protuslovlju kao npr. u poznatome paradoksu Lažljivca. Russell izlaže i niz

nastaju druge stavačne funkcije i napokon stavci. Kao 2. logički tip praktično se mogu shvatiti sve matrice prvoga reda, kojih argumenti su samo pojedinačni predmeti (zapravo tu ima više tipova zbog mogućnosti da matrica ima različit broj argumenata). Zatim, kao idući tip, slijede matrice drugoga reda, koje barem kao jedan argument imaju matricu prvoga reda i nemaju drugih argumenata osim matrica prvoga reda ili pojedinačnih predmeta. Slijede matrice trećega reda, kojih barem jedan argument jest matrica drugoga reda i koje nemaju drugih argumenata osim matrica drugoga reda ili matrica prvoga reda ili pojedinačnih predmeta. Itd.²⁴ Pritom nije potrebno apsolutno određivati tip, nego samo relativno, u kontekstu.²⁵

Odgovarajući naznačenoj hijerarhiji imamo i istinu prvoga reda, istinu drugoga reda itd., a slično je i sa svojstvima, imenima itd. Sve pojmove kao što su *predmet*, *istina*, *obilježavanje*, *stavak*, *funkcija*, u Russellovoj teoriji tipova obilježava sustavna tipska *dvosmislenost*: svaki se javlja u beskonačno mnogo tipskih odredaba. Time dobivamo zanimljivu ontologiju, bez jedinstvenoga i jednoznačnoga pojma predmetnosti (bistava) jer je predmetnost već od početka hijerarhijski ustrojena prema tipovima i redovima. Pojam predmeta, ili, ako tako hoćemo, bitka, sustavno je dvosmislen. Ne možemo, dakle, govoriti o predmetima (bistvima) uopće, jer “svi predmeti” nije legitimna cjelina, nego samo o predmetima ovoga ili onoga tipa.

drugih sličnih protuslovlja koja nastaju po načelu poročnoga kruga, među kojima je i tzv. “Russellov paradoks” (1901.) o skupu svih skupova koji nisu svoji članovi.

²⁴ Whitehead, Russell, *Principia...*, str. 162-164, 50-53.

²⁵ Nav. dj., str. 161. Russell, *Logic...*, str. 88.

Sustavna dvosmislenost, međutim, ima svoje korijene u “sustavnoj analogiji” među razinama sustava.²⁶ Ta se analogija očituje u tome da logičko-matematičko zaključivanje gotovo uvijek (uz neke iznimke) ostaje valjano bez obzira na tipsku odredbu.²⁷ Tako se npr. nijek i disjunkcija gotovo uvijek ponašaju analogno, neovisno o tipskoj odredbi.

Dodamo li na teoriju logičkih tipova teoriju nepotpunih simbola općenito, tada se više razine analogijskoga sustava mogu svoditi na niže. Kao “izvorne sastavnice” stavaka, koje ne nestaju u logičkoj analizi kao npr. određeni opisi ili razredi, pokazuju se pojedinačni predmeti (argumenti funkcija prvoga reda).²⁸ U usporedbi s Hegelovim sustavom (Russell je u mladosti bio hegelovac), Russellov je jedan ne zatvoreni, nego otvoreni sustav, bez konačne “sinteze”, s istinom po intenciji ne na višoj, nego na što nižoj razini (“logički atomizam”).

III.

Spomenimo još neke filozofijski zanimljive uporabe ili proširenja logike, koji, kako mislimo, dalje otvaraju put filozofiji kao znanosti.

Iako se *Quine* u mnogočem nadovezao na Russella (npr. na njegovu teoriju opisa), on svoju logiku (i teoriju skupova) nije nastavio na teoriju logičkih tipova, nego na netipski pristup kao u Zermela. Ontologijski, umjesto Russellove razdiobe predmeta po tipovima i odgovarajuće sustavne dvosmislenosti pojmova, dobio je jednorazinsku ontologiju s varijablama jednoga jedinoga tipa. Ontologija se očituje, kako ističe Quine, upravo u onome

²⁶ Whitehead, Russell, *Principia*, str. 65.

²⁷ Isto.

što prihvaćamo kao vrijednost vezane varijable (koja, inače, odgovara odnosnoj zamjenici običnoga jezika) - “biti jest biti vrijednost vezane varijable”.

No Quine je otišao još i korak dalje. Ontologiju je relativizirao svojevrsnim strukturalizmom, svodeći predmete samo na “čvorove struktura”. Tu je ontologijsku relativnost pokazao ne samo ovisnošću o prijevodnim hipotezama kad je riječ o prijevodu s udaljenih jezika,²⁹ nego i pomoću preslikavanja unutar vlastita jezika, pomoću tzv. “zamjениčnih funkcija” (proxy functions). Npr. otvorenu rečenicu ‘*x* je pas’ možemo, umjesto na uobičajen način, shvatiti i tako da uobičajen predmet pridružen ‘*x*’-u (“toga i toga psa”) zamijenimo nekim drugim predmetom, npr. prostor-vremenom što ga taj predmet zauzima, te na odgovarajući način zamijenimo i prirok ‘pas’ prirokom ‘prostor-vrijeme što ga zauzima pas’ - primijenjujući, dakle, na ‘*x* je pas’ neku zamjениčnu funkciju *f*. Umjesto ‘*x* je pas’ dobivamo ‘*x* je prostor-vrijeme što ga zauzima pas’ (‘place-time of a dog’). Napokon, možemo sasvim ostati pri izrazu ‘*x* je pas’ pretumačimo li sam prirok ‘pas’ upravo u ‘prostor-vrijeme što ga zauzima pas’. Empirijski, ništa se nije promijenilo, jezično ponašanje ostalo je sasvim isto, ali su referencija i s njome ontologija promijenjene.³⁰ Takove zamjene možemo provoditi sve dok odnosi među rečenicama, međurečenična struktura, ostaju očuvani. Predmeti, ma što oni bili, ostaju tada samo “pokazateljima”, neutralnim čvorištima strukture. Svi predmeti u tom smislu postaju “teorijski predmeti” kao elektroni ili kvarkovi u fizici.

²⁸ Whitehead, Russell, *Principia*, str. 51.

²⁹ Usp. poznati primjer ‘gavagai’ (‘zec’), kada, nemajući konačna odgovora, možemo tek birati među različitim hipotezama o tome kako urođenik točno shvaća tu riječ.

³⁰ Slično, da se nadovežemo na prethodni primjer, psa bismo mogli zamijeniti cijelim svemirom bez psa, ili jednočlanim skupom koji sadrži psa (prema W. V. Quine, *Pursuit of Truth*, rev. ed, Cambridge, Mass., 1992, str. 33). Jezične izraze možemo zamijeniti Gödelovim brojevima (prema Gödelovu postupku u dokazu poučka o nepotpunosti).

Ontologija je, u Quinea, relativna u odnosu na prijevodni priručnik, uključiviši tu i prevođenje nekoga jezika u sama sebe pomoću zamjeničnih funkcija. A napustimo li analitički pristup i ontologijsku relativnost, te ostanemo na površini jezika (kako ga shvaćamo na prvi pogled), odgovor na pitanje o referenciji, kako pokazuje Quine, i opet nam ostaje uskraćen. Tada se moramo zadovoljiti, primjerice, time da riječ ‘pas’ obilježava pse, “ma što oni bili”.³¹

Kripke je, polazeći od svojih modalnologičkih rezultata, mogao ontologiju, u odnosu na Quinea, proširiti. U svom tehničkom radu na modalnoj logici Kripke je formalno semantički objasnio različite modalne sustave koji se barem dijelom poklapaju i s različitim modalnim intuicijama. Tu je, slikovitim rječnikom, na uobičajenu semantiku logike prvoga reda u model uveo i skup mogućih svjetova i relaciju njihove međusobne dostupnosti (relativna mogućnost), s posebnom funkcijom (Ψ) koja svakomu svijetu pridružuje neko predmetno područje. Ontologija je, u odnosu na Quineovu, proširena u ontologiju mogućega, stvarnoga i nužnoga. Jedan te isti predmet sada se javlja ne samo u jednom, stvarnom svijetu, nego i u mogućim nestvarnim svjetovima (nestvarnim situacijama, povijestima). Predmet kroz sve svjetove u kojima se javlja ostaje istovjetan sebi. Na tim je pretpostavkama Kripke mogao u novome svjetlu uvesti tradicionalne pojmove kao što su *bit* (i *prigodak*), te *metafizička nužnost* (*metafizička kontingentnost*). Jer ono što predmetu pripada u svim mogućim svjetovima u kojima se javlja, pripada mu nužno (“nužna” iliti “bitna

³¹ Usp. npr. W. V. Quine, *Theories and Things*, Cambridge, Mass., 1981, str. 19-21; *Pursuit...*, str. 31-32, 33-34, 50-52.

svojstva”), a ono što mu u nekom svijetu pripada a u drugom ne, pripada mu na “kontingentan” način (“kontingentna” iliti “prigodna svojstva”).³²

S logikom vjerovanja dolazimo, napokon, na rub logike i znanosti jer vjerovanje možemo shvatiti kao svojevrsni delogifikator. Pod vjerovnim djelateljem sadržaji se raspadaju u vjerovanja koja međusobno ne moraju biti povezana. Osvijetlimo to jednim Salmonovim primjerom:

- (1) *a* vjeruje da je Večernica teža od Danice
- (2) *a* vjeruje da je Večernica teža od Večernice
- (3) *a* vjeruje da ima predmet *x*, takav da je *x* teži od *x*.³³

Pođimo od toga da je (1) istinito i to na temelju toga što *a* (neka je to neki drevni astronom) prihvaća rečenicu ‘Večernica je teža od Danice’. Ali onda je istinito i (2) jer je “obavijesni sadržaj” (stavak) izražen rečenicom ‘Večernica je teža od Večernice’ isti kao i onaj rečenice ‘Večernica je teža od Danice’.

Samo smo promijenili ime istomu predmetu (ne mora biti slučaj da mi i *a* rabimo ime ‘Večernica’ sasvim na isti način). No (3) ne slijedi iz (2) i (1) jer ne mora biti rečenice s odgovarajućim obavijesnim sadržajem koju bi *a* prihvatio, iako iz ‘Večernica je teža od Večernice’ izvan vjerovnoga konteksta doista slijedi ‘Ima nešto što je teže od sebe’. Kako vidimo, nasuprot modalnomu kontekstu, u vjerovnome se kontekstu, prema tome, istovjetnost predmeta počinje gubiti, a umjesto nužnosti kao da vlast preuzima slučaj. Predmetnost (objektivnost), a s njome i ontologija, rastvaraju se u subjektivnosti.

³² Usp. S. Kripke, *Naming and Necessity*, Cambridge, Mass., 1980.

³³ Usp. N. Salmon, S. Soames, *Propositions and Attitudes*, Oxford, 1988, str. 251.

Umjesto zaglavka

Velik naprjedak u logici posljednjih više od stotinu godina prožeo je takoreći sva područja koja se danas smatraju filozofijskima, od same elementarne logike preko ontologije (što smo nastojali ocrtati) pa sve do filozofije religije i filozofijske teologije. Ako je to negdje dovelo do općeprihvaćenih rezultata koji su postali čvrsta sastavnica znanja, drugdje je dalo barem tehnički visoko razvijenu metodologiju koja je omogućila provjerljiva istraživanja i dokazne postupke. No već i samo tim potonjim filozofija stječe jedno bitno obilježje znanosti.